

ÎNTRE *HOMO LEGENS* ȘI *HOMO FICTUS* (NOTE DESPRE CITITORUL PERIOADEI CEAUȘISTE)

CATRINEL POPA¹

Facultatea de Litere, Universitatea din București

BETWEEN *HOMO LEGENS* AND *HOMO FICTUS*
(NOTES ABOUT THE READER OF CEAUȘESCU'S ERA)

Abstract

Between June 1970 and December 1971, the Romanian cultural review „România Literară” has published a series of interviews with „common readers” (workers from factories or power stations, engineers, librarians etc.) in order to demonstrate not only that Romanians were well-read people, but also that the communist rulers had reached their aim of creating a New Man, one that could challenge the so-called *Homo Universalis* of the Renaissance.

Analysed nowadays, these pages show how absurd this *homo legens* invented by communist propaganda actually was. And they also prove how dangerous reading was considered, since the officials were continuously searching ways of controlling it and monitoring its practices.

The fake portrait of the Romanian common reader as a sort of champion or hero of the public sphere acquires several distinct significances when related to the political tensions of the '70s (it is the year of V. I. Lenin centenary, but also the year preceding the “theses” from July 1971, when Ceaușescu's regime would turn to the Jdanov pattern of the socialist realism). In other words, this was the moment of truth, when all the small liberties granted to the intellectuals in the mid-60's, would prove nothing else but castles of playing cards, maneuvers skillfully dissimulated with the aim of achieving complete power. Even if this yaw of Ceaușescu's dictatorship to an epigonic Stalinism, towards the bridge of the hilarious, did not have consequences similar to those in the 50's, yet the Romanian culture has been once more detoured from its normal evolution.

Keywords: *reading, ideology, totalitarianism, print culture, propaganda, national-communism, interview, writers, Ceaușescu, banned and censored books, mass culture, homo legens, homo fictus, library, reader, oppression, persuasion, fragmentary mentality, dictatorship, editions, publishing houses, memory.*

Cine are curiozitatea să răsfoiască revista *România literară* de la începutul anilor '70 (la scurt timp, așadar, după „rebrenduirea” *Gazetei literare*), va constata

¹ **Catrinel Popa** este asistent în cadrul Departamentului de Studii Literare al Facultății de Litere, Universitatea din București. Este doctor în filologie din 2006. Predă cursuri de istoria literaturii române și de cultură și civilizație românească. Este specializată în literatura română modernă și contemporană. Volume publicate: *Caietul oranj*, București, Cartea Românească, 2002; *Labirintul de oglinzi. Repere pentru o poetică a metatranzitivității*, Iași, Polirom, 2007 (Premiul pentru debut în eseu „Ioan Petru Culianu”). În prezent este cercetător posdoctoral al Universității București, iar acest articol face parte dintr-un proiect mai amplu, intitulat *Memoria cărții, cărțile memoriei. Repere pentru o arheologie a lecturii în perioada comunistă*, finanțat prin contractul POSDRU/89/1.5/S/62259); e-mail: p_catrinel@yahoo.com

că, începând cu numărul 30 din vara lui 1970, revista găzduiește o serie de „anchete” sau sondaje de opinie, realizate în rândurile cititorilor din „uzine, fabrici, șantiere” (R.L., 30/1970). De ce această alegere? Suntem lămurii câteva rânduri mai jos, în *chapeau*-ul care acompaniază primul reportaj: pentru că „aici aflăm acele nuclee de viață socială care constituie prototipuri ale lumii viitorului, prefigurarea unui cadru de existență, mâine generalizat, zonele incandescente în care construirea socialismului contribuie într-o măsură decisivă la modelarea unei noi conștiințe umane” (*ibid.*).

Cu alte cuvinte, plutește în aer un curent de reideologizare, de înăsprire a controlului politic orientat cu precădere spre viitor (vizând strategiile de formare a „omului nou”), ce va culmina, un an mai târziu, cu „propunerile de măsuri pentru îmbunătățirea activității politico-ideologice, de educare marxist-leninistă a membrilor de partid, a tuturor oamenilor muncii”, propuneri emise de Nicolae Ceaușescu la 6 iulie 1971 și cunoscute sub numele generic de *tezele* din iulie.

În paginile ce urmează, pornind de la cele aproximativ douăzeci de reportaje presărate în numerele *României literare* pe parcursul a aproximativ doi ani (1970 și 1971), la început o dată la două săptămâni, apoi ceva mai rar, vom încerca să analizăm modul în care prinde contur portretul „cititorului de tip nou”. Cu toată artificialitatea pe care o presupune un asemenea construct, nu este greu să ghicim, mai cu seamă în privința atitudinii reporterilor (mulți dintre ei intelectuali respectabili, ca Dorin Tudoran sau Bujor Nedelcovici), urme a ceea ce Tzvetan Todorov numea undeva „mentalitatea fragmentară” (Todorov 1999: 28), specifică dintotdeauna contextului totalitar. Altfel spus, din perspectiva scriitorilor ce realizează anchetele, colaboratori sau redactori ai revistei, acestea capătă de la un punct încolo – oricât de greu de crezut ar putea să pară, chiar și pentru ei, probabil – un rol întrucâtva onorabil. În ciuda ambalajului vădit propagandistic la care recurg aproape de fiecare dată, gazetarii par să se autosugestioneze (în cele mai multe cazuri) că fac ceea ce trebuie și să-și ia în serios misiunea de promotori ai literaturii noi în rândurile oamenilor muncii. Căci – așa cum se afirmă răspicat în aceeași introducere-program a seriei de anchete (semnată de întreaga redacție, sub sigla RL), „ne interesează [...] să aflăm și să facem cunoscut cititorilor noștri care este ecoul literaturii române contemporane în mediul făuritorilor de valori materiale, ce opere au reținut atenția, ce autori și ce tendințe literare întrunesc adeviziunea unui public reprezentativ dintr-atâtea puncte de vedere pentru sensibilitatea și gustul artistic al epocii” (*ibid.*).

Anchetele se desfășoară, în linii mari, după același tipic: reporterul pătrunde în incinta fabricii/uzinei/combinatului, se oprește mai întâi la biblioteca instituției (unde îi adresează mai multe întrebări bibliotecarului și răsfoiește fișele de lectură ale cititorilor), în unele cazuri intervievează și câțiva angajați întâlniți în cale (ingineri, muncitori, tehnicieni, funcționari) cu privire la preferințele lor în materie de literatură, dă o raită pe la standul de cărți din fabrică (acolo unde există unul) și, în încheiere, schițează eventual un program

de „luminare” a clasei muncitoare (familiarizarea acesteia din urmă cu subtilitățile liricii moderne pare cu precădere unul dintre obiectivele cele mai anevoioase).

De prisos să insistăm asupra împrejurării că multe dintre aceste reportaje ne par azi involuntar comice (mai ales că în ierarhia de valori a tuturor – interviatori și intervievați – pare să primeze criteriul cantitativ, întocmai ca în buletinele de știri din epocă, în care se vorbea despre succesele înregistrate în atingerea și depășirea planurilor anuale sau cincinale). Mai demn de interes ni se pare să stabilim în ce anume constau deosebirile (atâtea câte sunt) dintre acest tip de atitudine și modul în care erau „implicați în procesul de creație” cititorii perioadei fundamentaliste a regimului din anii '50 (ne amintim, de exemplu de faimosul număr al ziarului *Scântea* din 1948, în care oamenii muncii le propuneau scriitorilor liste cu teme de interes pentru noua „literatură”) (Selejan 1994: 173)

În cazul rubricii de care ne ocupăm, nu poate să treacă neobservată preocuparea redacției pentru preîntâmpinarea oricăror posibile suspiciuni cu privire la autenticitatea materialelor prezentate: „Anchetele publicate în cadrul acestei rubrici sunt întocmite de redactori și colaboratori ai revistei noastre în spiritul perfecte identități cu materialul pus la dispoziție de factorii responsabili din uzine, cu răspunsurile cititorilor consultați, și pe această cale, redacția roagă pe cei care pe viitor vor fi solicitați în cadrul sondajelor de opinie să vină în întâmpinarea acțiunii noastre, exprimând deschis, principial, limpede, punctele de vedere proprii asupra literaturii de azi” (*ibid.*). E foarte posibil ca lucrurile să fi stat chiar așa, deși, atunci când unul dintre „țimișii speciali” ține să sublinieze că „literatura ideologică [...] e foarte căutată, și nu numai pentru învățământul politic” (RL, 32/1970), avem serioase motive să-i punem la îndoială onestitatea. În tot cazul, chiar dacă – prin reducere la absurd – acceptăm premisa „perfectei identități” cu materialul descoperit la fața locului, ceea ce ni se pare discutabil e tocmai miza acestui demers gazetăresc: încercarea de a transforma – din nou – lectura (în mod întrucâtva asemănător cu spiritul abuziv al anilor '50) dintr-un act prin excelență personal și intim, într-o întreprindere colectivă (și colectivistă deopotrivă), în care, scriitor și cititor, cot la cot, pun umărul la „modelarea unei noi conștiințe umane”. Nu suntem departe de încercarea de resuscitare a cititorului semianalfabetizat și manipulabil al perioadei staliniste, pe care Evgheni Dobrenko îl numea, referindu-se la situația din URSS, „cititor de stat”².

În linii mari, aveam de-a face și la noi, întocmai ca în cultura exportatoare a modelului, cu un cititor construit în concordanță cu doctrina estetică a realismului socialist – la antipodul „consumatorului de cărți” al lumii

² În volumul intitulat *Making of the State Reader. Social and Aesthetic Contexts of the Reception of Soviet Literature*, Evgheni Dobrenko schițează practic o istorie a formării cititorului nou în literatura sovietică și, în același timp, o istorie a strategiilor folosite de putere în acest scop; modul în care se desfășura comerțul de carte și cel în care erau organizate bibliotecile, editurile, școlile, aveau drept unic scop modelarea cititorului ca „om nou”.

occidentale³ – ca o entitate ce nu așteaptă altceva decât să fie modelată, transformată de lectura impusă, în spiritul principiilor egalitariste ale comunismului. Nu e mai puțin adevărat însă că atât în URSS, cât și în țările satelit, proiectul nu a ținut cont de potențialul implicit subversiv al lecturii (uneori – paradoxal – chiar și atunci când este programată și dirijată). Sociologii lecturii știu foarte bine că nu este ușor să faci față varietății, diversității și dinamismului pe care ea le presupune, ca fenomen pluristratificat și polimorfic, prin excelență. De prisos să amintim că, într-o asemenea grilă, Cititorul Model se pulverizează într-o varietate derutantă de ipostaze actualizate. Rămâne cel mult o figură compozită, prinsă în țesătura complicată a unei întregi rețele de condiționări. De aceea niciodată – nici în cel mai constrângător regim totalitar – lectura nu va putea fi subordonată exclusiv controlului ierarhic, de sus în jos. Întotdeauna va rămâne loc pentru funcțiile complementare celei de formare/educare: pentru evaziune, divertisment sau trăire prin procură, în măsura în care orice societate se prezintă, la urma urmelor, ca un mozaic în care coexistă diverse straturi culturale, cu propriile preferințe, interese, gusturi și preocupări. Dacă mai suprapunem acestui evantai și trăsăturile fiecărui cititor în parte, tabloul ce rezultă va fi de o derutantă varietate.

Pe de altă parte, nu e mai puțin adevărat că, în sfera publică din România anilor '70, constrângerile instituționale au un cuvânt greu de spus, situație complicată în plus de „natura ambiguă în sine a ideologiei care își propune definirea unui viitor colectiv fără precizarea unui criteriu absolut de răspuns” (Macrea-Toma 2009: 241-242). Dacă mai adăugăm acestui peisaj „combinația între precipitățile ciclice, înspre «închidere» și «deschidere» ale unei epoci vulnerabile de dezgheț” (*ibid.*, 242), și – de cealaltă parte a baricadei – vanitățile și lașitățile scriitorilor prinși la mijloc între presiunea politicului și dorința firească de afirmare – ceea ce rezultă este imaginea unei „revoluții cu voie de la poliție”. Nu întâmplător Matei Călinescu vorbea despre „tensiunile psihologice și morale ale duplicității” (Călinescu, Vianu 2005: 155), care, departe de a se restrânge la anii '50, au acompaniat chiar perioada de relativă liberalizare de la mijlocul anilor '60. Este vorba, în fond, de un pandant al mentalității fragmentare de la Todorov, mentalitate de care ține și lectura dublă, și acrobațiile demonstrative și chiar reacția unei părți a publicului, dornic să descopere în romanul politic, de pildă, adevăruri-tabu care cu greu s-ar fi putut regăsi în manualele de istorie.⁴ Pe scurt, nu încapă nici un dubiu că, la începutul anilor '70,

³ În legătură cu ambiguitatea conceptului de cultură de masă în țările comuniste în anii '60-'70, Stephen Lovell (2000: 69) sesiza, că, pe de o parte, exista o vădită suspiciune a puterii față de așa-numita literatură de consum (considerată periculoasă, potențial corupătoare etc.), iar pe de altă parte – tendința de a impune, pe scară largă, diseminarea valorilor culturii înalte (“the high values of *kul'tura*”).

⁴ În acest sens ni se pare semnificativă, din nou, analogia cu ceea ce se întâmpla în URSS. Argumente ne furnizează, printre altele, articolul lui Alexis Berelowitch, *Des romans contre les tabous de l'histoire* (prezent în volumul *A l'Est la mémoire retrouvée* din 1990), unde tendința prozei de a aborda

„revizitarea textelor socotite multă vreme tabu nu se putea face oricum, ci presupunea deliberări și calcule delicate (...) dublate de resuscitarea spiritului critic menit să dea socoteală de validitatea recuperărilor.” (Macrea-Toma 2008: 133).

Transpunând toate acestea într-un registru mai puțin științific, ne putem gândi la viziunea lui Truffaut din secvența finală a ecranizării romanului lui Ray Bradbury, *Fahrenheit 451*. Cam tot atât de neobișnuită ni se înfățișează această lume, în care „fericirea comunistă fără sfârșit” se construiește la început prin arderea cărților, apoi prin recuperarea lor selectivă, pentru ca, în cele din urmă, să se ajungă la resuscitarea demonstrativă a „poporului de statui”⁵ (curențe, tendințe și figuri ale trecutului), în scopuri vădit propagandistice.

Întorcându-ne la anchetele realizate de *România literară*, constatăm în primul rând că perioada de așa-numită liberalizare de la mijlocul anilor '60 își vedește câteva efecte demne de luat în considerație, puțin sau deloc anticipate de reprezentanții puterii. Printre ele – sentimentul difuz al indivizilor (în special aparținând elitelor intelectuale), că nu mai există cale de întoarcere către întunecatul deceniu stalinist, că libertățile individuale (chiar fragile), o dată câștigate nu mai pot fi luate cu ușurință înapoi.

Din reportajul realizat de Bujor Nedelcovici, de pildă, la *Întreprinderea de Electricitate București* se vede foarte bine acest lucru. Desigur, impresia de diversitate a opiniilor, dincolo de prestația efectivă a cititorilor intervievați – unii dintre ei cu adevărat inteligenți și „avizați” – se datorează în primul rând abilității scriitorului (care își transformă „subiecții” în personaje, iar ancheta într-o pagină de proză veritabilă). Poate nu ar fi cu totul exagerat să o socotim – la limită – chiar un soi de polemică mascată la adresa uniformizării pe care o presupune spiritul colectivist și gregar. Îl ascultăm, de pildă, pe tovarășul doctor Ciobanu Petre (medicul întreprinderii) emițând păreri despre *Matei Iliescu*, romanul lui Radu Petrescu, „un roman interesant ca modalitate artistică [prin] interferența acțiunii cu gândurile și amintirile eroului” (RL, 34/1970), sau despre *Bietul Ioanide* al lui G. Călinescu, un roman memorabil „care arată cu exactitate dispariția de pe scena istoriei a unei clase” (*ibid.*).

Intră în scenă și tovarășul Boanță Pavel, electrician la Serviciul Reclamații care mărturisește că preferă cărțile de aventuri și călătorii, piesele lui Baranga, Lovinescu și Mazilu, în schimb nu prea citește poezie: „[poeziile] îmi plac mai puțin, sunt așa, mai complicate, nu am nici timp...” (*ibid.*). Ghicim o urmă de vinovăție în replica tovarășului electrician, care nu și-a îndeplinit planul de lectură din liricii contemporani...

Tovarășa bibliotecară – critic, îndrumător, psiholog. O figură recurentă în toate aceste reportaje-anchetă este cea a bibliotecarei. Mai discretă sau mai

teme ocolite de istorici este pusă în legătură cu distrugerea istoriografiei în perioada stalinistă și cu vigilența cenzurii atentă să nu treacă informații referitoare la trecut, neconforme cu dogma.

⁵ Sintagma îi aparține Monicăi Lovinescu și este preluată de Ioana Macrea-Toma în studiul său « La mise en valeur de l'héritage national et le « peuple des statues »: enjeux identitaires à l'époque de libéralisation » (în I. Bot, A. Tudurachi (eds.) 2008: 148-174).

agresivă, prezența ei ne furnizează îndeajuns de numeroase argumente să aducem în discuție ceea ce Toma Pavel numea „absurditatea omului nou” (Pavel 2011: 85). Iată, de pildă în ce termeni se desfășoară dialogul dintre Ovidiu Ștefănescu (reporter) și tovarășa Sandu Nadia, bibliotecară la biblioteca uzinelor *Electromagnetica*, „un microspațiu de mișcare a cărții” (RL, 32/ 1970):

[Reporter:] – Înseamnă că fiecare abonat a citit 35 de cărți anual, pe lună 3 cărți.

[Bibliotecara:] – Vă rog să nu menționați aceste două cifre absolute (...). În afară de faptul că biblioteca a funcționat rău (din cauza îmbolnăvirii mele), avem în uzină un stand (sic!) de vânzare a cărții. Din câte cunosc, la acest stand (sic!) se vând anual peste 50.000 de volume. Deci, în afara bibliotecii se mai citește încă o dată (...). Aș vrea să vă informez că multe cărți circulă de la cititorii abonați la cititorii neabonați. Aș putea spune că fiecare cititor al uzinei a făcut anual măcar 20 de lecturi (*ibid.*).

Tovarășa Sandu Nadia se dovedește foarte zeloasă în munca de persuasiune pe care o desfășoară, cumulând și atribuții de psihoterapeut, din moment ce consideră că recomandarea unei cărți se face în funcție de momentele prin care trece cititorul: „Aceluiași cititor îi recomandam la un moment dat *Fiesta*, de Hemingway, pentru ca la restituirea cărții să trebuiască să-i recomand *Animale bolnave*, două cărți complet opuse, în aparență” (*ibid.*), iar pe o tânără muncitoare care nu trecuse niciodată prin bibliotecă, până la lichidare o apostrofează: „Ți-aș fi recomandat cărți care să-ți limpezească problemele personale, dacă le ai” (*ibid.*).

O altă tovarășă bibliotecară, Haită Lenuța, persoană serioasă, cu experiență îndelungată în domeniu („Sunt bibliotecară, aici, la *Republica* de 10 ani”, îi mărturisește și ea cu mândrie reporterului), recunoaște că întâmpină dificultăți când vine vorba de „dirijarea” opțiunilor cititorilor: „Literatura de aventuri este cea mai solicitată. Cititorii se influențează reciproc. Recomandările de la cititor la cititor au un efect mult mai mare decât cele de la bibliotecar la cititor [...]. În cele mai multe cazuri cititorul cere o anumită carte, pe care i-a recomandat-o un coleg sau despre care a auzit vorbindu-se elogios [...]. Pe cât ne este cu putință încercăm să dirijăm opțiunea cititorilor dispuși să aibe (sic!) încredere în recomandările noastre.” (RL, 30/1970). Replica lui Dorin Tudoran cum că „încrederea cititorului în recomandările făcute de bibliotecar acoperă 80 la sută din rațiunea de a fi a acestei meserii” (*ibid.*) o provoacă pe Haită Lenuța să contraatace, motivând că ei, bibliotecarii, nu sunt sprijiniți îndeajuns în demersul lor nici de către tinerii scriitori, nici de către critici. Dacă volumele autorilor de puțină vreme afirmați (ca N. Velea, I. Neacșu, D. Țepeneag, Gabriela Melinescu, Dimov etc.) ar fi însoțite de prefete și fișe biografice substanțiale, altfel ar sta lucrurile, ar avea și bibliotecarul un sprijin în munca sa de popularizare:

[Biblioteca]: – Criticii literari sau istoricii literari, care se pierd adeseori în studii stufoase, greu de urmărit pentru marea masă de cititori, n-ar putea întocmi aceste pagini mult mai interesante pentru cititor, decât etalarea, de multe ori în gol, a unor subtilități pretențioase? [...]

[Reporter]: – Nici scriitorii literaturii de aventuri, cei români, nu beneficiază de acele note miraculoase pe care le propuneți, și totuși...

[Biblioteca]: – Veți crede probabil că am ceva cu „ceilalți”, dar, zău, parcă și oamenii sunt cu totul altfel.

[Reporter]: – Cum adică?

[Biblioteca]: – De câte ori am invitat scriitori ca H. Zincă, C. Chiriță, I. Grecea, N. Tăutu, R. Tudoran, T. Uba, T. Filip la întâlniri cu cititorii, acești scriitori au venit cu cea mai mare plăcere și au răspuns cu vădit interes întrebărilor ce le-au fost adresate. Pe când alți scriitori invitați la noi se arată foarte surprinși de propunerile noastre, dându-ne să înțelegem că aceste întâlniri sunt total neinteresante. (*ibid.*).

De la „complexul dogmatic” la „complexul recuperator”. Se schițează implicit premisele unui conflict (în interiorul breslei) între scriitorii care preferă turnul de fildeș (manifestând indiferență sau chiar dispreț, față de marea masă de cititori, făuritori de valori materiale) și colegii lor mai sociabili, dispuși să coboare în mulțime pentru a „lua parte activ și revoluționar” la „edificarea viitorului luminos” (chiar și prin înmulțirea rubricilor completate din fișele de lectură ale reprezentanților clasei muncitoare).

Mulțor actori de pe scena culturală a deceniului șapte, asemenea sugestii trebuie să le fi trezit temeri serioase cu privire la revenirea abuzurilor din primii ani de totalitarism (dovadă că în presa literară a perioadei revin, frecvent, referiri prudente la „complexul dogmatic”⁶).

Era vorba, de fapt, cum avea să se vadă nu peste mult timp, de o nouă orientare ideologică (virajul lui Nicolae Ceaușescu către național-comunism), acompaniată de o suită de alte constrângeri și „complexe”. Astfel, cărțile recent reabilite (și în unele cazuri chiar autorii lor, dacă mai erau în viață) devin simple pretexte pentru consolidarea pozițiilor ideologiei oficiale, într-un context dominat de ceea ce s-ar putea numi „complexul recuperator” (Macrea-Toma 2008: 161). Fervoarea aproape „misionară” (*ibid.*) cu care s-au implicat cei mai mulți intelectuali în proiectul „revalorificării moștenirii culturale” era justificată, căci dincolo de dimensiunea autolegitimantă, „recuperarea” căpăta, din perspectiva inteligenței românești, și o încărcătură afectivă: ea permitea, practic, dincolo de orice, aducerea în actualitate a unor cărți interzise asupra cărora scriitorii proiectaseră „aspirațiile lor de libertate și de autonomie culturală” (*ibid.*). Nu conta prea mult că edițiile erau de cele mai multe ori trunchiate sau că unele reeditări anunțate (de pildă *Istoria (...)* lui G. Călinescu) întârziu mult peste termenele normale⁷. Esențial rămânea faptul că era tolerată revizitarea unor opere socotite multă vreme tabu.

⁶ Tema e abordată, printre alții, de Nicolae Jianu în articolul *Câte ceva despre „complexul dogmatic”*, apărut în numărul 5/1971 al *României literare*.

⁷ În aceeași perioadă, într-un articol publicat tot în *România literară*, intitulat *Două cuvinte despre ediții și editori* (RL 17/1970), Eugen Simion pune câteva întrebări legitime, cu privire la cât și cum se (re)edita în epocă. Pentru a doua parte a întrebării (cum edităm?) criticul constată că

De altfel, la o privire grăbită prin fișele de cititor examinate de reporteri, constatăm că apar destul de des numele marilor poeți și prozatori interbelici (Arghezi, Blaga, Barbu, Hortensia, Rebreanu, Mateiu Caragiale etc.). Se vorbește într-un rând și de Octavian Goga, nu demult reabilitat: „Este interesant de observat – scrie Ovidiu Ștefănescu în numărul 32/1970 al *României literare*, ca o concluzie a reportajului său (dar fără prea mare legătură cu el!) – că literatura bună se întâlnește cu chestiunile de ordin politic în mod spontan, ca preocupări coaxate pe fondul lumii. Prin ele omul se reabsoarbe în ansamblul obștesc ca o conștiință lucidă, dinam de prefacere a vieții. Dintre poeții acestei categorii locul întâi îl ocupă Goga”.

Dintre autorii mai apropiați de prezent, cititorii bibliotecilor muncitorești par să îi prefere pe Zaharia Stancu, Marin Preda, D.R. Popescu, Fănuș Neagu, Eugen Barbu. Apar, deopotrivă, nume consacrate ale literaturii universale (Balzac, Flaubert, Dickens, Hemingway, Dostoievski, Moravia etc.).

Eroi al lecturii socialiste. Iată câteva informații demne de interes din fișele menționate în ancheta lui Dorin Tudoran: „Parcurgând fișa lui SĂLĂJAN MIHAI, inginer, 40 de ani sau a lui TEODORIU NICULAIE, controlor, 53 de ani, ai sentimentul că te afli, prin intermediul acestor radiografii ale lecturii, în fața unor cititori pasionați, cu un gust bine format, cu o rutină a lecturii sistematice. Nu lipsesc nume de autori și de structuri deosebite: Benoit, Stancu, Eliade, Dickens, Balzac, Barbu, Grillet, Čapek, Preda, Minulescu, Flaubert” (RL 30/1970). Fișa lui PASCALE SILVIU, lăcătuș, 23 de ani, 7 clase + 3 clase de școală profesională, conținând 70 de nume de referință din literatura română și universală (printre care Radiguet, Moravia, Miller, Poe, Istrati, Teodoreanu, Beligan, Balzac, Dostoievski, Hemingway, Hesse), ar putea atesta și ea un veritabil erou al lecturii socialiste, dacă n-ar exista suspiciunea de fals:

[Reporter]: – Nu vi se pare, totuși, că 70 de autori, reprezentați și numai printr-un singur volum, este cam mult, ținând seama că omul căruia îi aparține această fișă muncește 8 ore pe zi, are 24 de ani și mai ales că fișa indică numai cărțile citite de la 1 ianuarie 1970 până la 8 iunie?

[Bibliotecara]: – Și pe mine m-a frapat apetitul acestui cititor. Dumneavoastră s-ar putea să vă pară această fișă [...] fictivă. Chiar este, în sensul că, întrebându-l pe tovarășul PASCALE cum de citește atât de repede, mi-a mărturisit că nu toate cărțile îi plac și ca atare nu le termină decât pe cele care-l atrag cu adevărat (*ibid.*).

Lectura unui asemenea dialog ne proiectează în plin absurd (avem sentimentul că am deschis *Dicționarul onomastic* al lui Mircea Horia Simionescu), la fel

erori flagrante se înregistrează mai ales în reeditarea criticilor (ar exista tendința de a da o „imagine cât mai frumoasă și mai justă” a criticii de ieri, eliminând toate judecățile care n-au fost confirmate de posteritate. Concepție falsă, desigur, un critic fiind tot atât de interesant prin ceea ce respinge, ca și prin ceea ce acceptă, atunci când se înșală sau atunci când părerea sa este admisă de urmași. Nici măcar în cazurile flagrante (de pildă cel al lui Iorga), nu avem dreptul să „cenzurăm” post-mortem o astfel de personalitate care nu este mare decât în contradicțiile și în totalitatea ei.

cum următorul fragment din reportajul lui Bujor Nedelcovici, *Noi aprindem în fiecare seară luminile acestui oraș* (RL 34/1970), îndreptățește și el o disertație pe tema absurdității „omului nou”:

[Interviat]: – Zarifopol P., sunt inginer la Serviciul Tehnic.

[Reporter]: – Sunteți rudă cu criticul?

[Interviat]: – Parcă ați vrut să mă întrebați ceva?

[Reporter]: – Da. Ce urmăriți când citiți o carte, elementul epic sau...

[Interviat]: – Am înțeles. În literatura de azi se caută evenimentul extraordinar care să mențină atenția cititorului, poate că acesta este gustul publicului. Îmi amintesc de o povestire a lui Poe în care nu se întâmplă nimic, descrie doar o cârciumă. Nu poți să faci literatură adevărată cu un fapt senzațional care poate fi doar un suport pentru o carte de bună calitate [...]. Aș putea spune că, citind o carte, nu întotdeauna mă interesează ideea, ci acea trambulină care mă proiectează în altă lume [...]. Eu poate sunt demodat, publicul savură romanul polițist, eu am rămas la Proust (*ibid.*).

În acest caz, surpriza provine nu din jocul cifrelor sau din inadecvarea discursului, ci din simplul fapt că inginerul intervievat se numește tocmai Zarifopol P. și, în plus, evită în mod inexplicabil răspunsul la întrebarea „sunteți rudă cu criticul?”.

La întreprinderea Unirea din Cluj Napoca, Romulus Barcani descoperă și el un „fruntaș” al lecturii socialiste, în persoana tânărului navetist Oșan Ion, pe a cărui fișă „titlurile au ajuns la numărul 300” (RL, 9/1971). Autorul spicuește câteva dintre aceste titluri: *Moromeții* (M. Preda); *Aventurile unui timid* (C. Omescu); *Povestiri de dragoste* (Z. Stancu); *Somnul pământului* (D.R. Popescu); *Cazul doctorului Udrea* (Ben Corlaci) ș.a.m.d.

Bibliotecarul Karczași Iosif merită și el o distincție, căci, deși lucrează cu norma de bază în atelier, își face timp și pentru bibliotecă (prestează deci muncă voluntară). Dar, după cum povestește, motivele de satisfacție nu lipsesc: „Se citește multă literatură istorică, în special cu privire la cel de-al doilea război mondial. Majoritatea cititorilor sunt tineri. Preferă cărțile de spionaj și cele despre război, dar citesc și altele” (*ibid.*).

„*Poezia modernă mă încurcă (...) poate nu o înțeleg*”. Această afirmație revine, cu variații nesemnificative, aproape de fiecare dată când cititorii sunt întrebați dacă manifestă interes pentru poezie sau ce cred despre poezii afirmați recent.

Avem impresia că lipsa de apetență a marelui public pentru genul cu pricina riscă să delegitimeze chiar statutul autorilor care îl practică, din moment ce „producția” lor poetică rămâne fără ecou în rândurile oamenilor muncii. Pe undeva subzistă un gen de nostalgie difuză (în rândurile maselor cititoare, desigur) față de poezia propagandistică din anii '50, pe care o putea înțelege oricine fără prea mari eforturi, iar pe de altă parte se simte panica scriitorilor față de posibilitatea readucerii în actualitate a aceluși model. Așa se poate explica, de pildă, zelul de care dă dovadă unul dintre reporteri (Ovidiu Alexandru), decis să-i facă pe muncitori să înțeleagă și să iubească poezia nouă. După ce se întreabă retoric „cine să le citească acestor muncitori, îndrituiți la frumos ca și noi, poezia noastră contemporană, atât de controversată și gravă și multidimensională, specifică conștiinței și sensibilității

prezentului românesc” (RL, 36/1970), gazetarul porcede la fapte și merge prin fabrici și uzine, înarmat cu texte poetice, pentru a le stimula cititorilor apetitul pentru acest gen. Lui Socrate Vânătoru, inginer la uzinele *Tractorul Brașov* îi citește un poem de Caraion (*Timpule*), lui Băbuș Gheorghe (strungar) – *Imnul garoafei* de Ion Alexandru, iar lui Dobre Vasile (controlor tehnic la *Mecanică I – I Mai Ploiești*) – *Rondelul serii de duminică* de Leonid Dimov ș.a.m.d.

Unii își bat capul să descopere cauzele acestei inapetențe (de parcă poezia nu ar fi, în aproape toate culturile, un gen în mai mică măsură accesibil publicului larg!). De pildă bibliotecara Haită Lenuța consideră că de vină ar fi modul cum e abordată poezia în școală și mai ales felul cum o comentează criticii prin reviste, în cronici pline de subtilități pretențioase.

O altă bibliotecară (Sandu Nadia) inventează o strategie eficientă pentru a-și stimula cititorii („Unui cititor – mărturisește ea – i-am dat simultan Baudelaire și Marin Sorescu, pentru a-l stimula să opteze. De asemenea, la primirea cărților am comentat conținutul și am tras concluziile aplicabile în viață.”(RL, 32/1970)).

Exemplele de acest fel sunt foarte numeroase și majoritatea conduc către un portret (confecționat, desigur) al cititorului de la începutul fazei național-comunist: un *homo universalis* în toată puterea cuvântului, care în timp ce assemblează utilaje sau montează piulițe, găsește resurse să parcurgă zeci și sute de cărți. E drept că acest cititor asiduu – uneori chiar împotriva voinței proprii – are sarcina de a-l (trans)forma, prin ricoșeu, pe autor. Ambii sunt în primul rând făuritori de valori (fie ele materiale sau spirituale) și ambii trebuie să performeze în cât mai multe domenii de activitate.

De prisos să adăugăm că, într-un asemenea context, lectura își pierde tocmai una dintre funcțiile esențiale – aceea de a ajuta individul să-și formeze propriile opinii și opțiuni, iar scriitorul se vede constrâns să renunțe la propria-i libertate de expresie: „Omul contingențelor este prins în stilul ideatiei și artei contemporane întocmai cât și artistul. În lupta cu spațiul și timpul, fizionomia sa și a poetului sunt foarte asemănătoare.”(RL 36/1970).

Concluzii

Aceasta este, desigur, doar una dintre numeroasele fațete ale lecturii din ultimele decenii ale comunismului (ipostaza sa contrafăcută sau confecționată). Dincolo de fantasma cititorului fruntaș, a existat însă un spectru amplu de funcții reale ale lecturii (dacă ne gândim doar la practicile clandestine analizate nu demult de Sanda Cordoș⁸ într-un articol).

Puterea nu a uitat nicio clipă că, la urma urmelor, orice lectură *adevărată* este subversivă⁹ și de aceea a încercat prin orice mijloace (de la cele opresive, la cele persuasive) să controleze acest teritoriu. Și într-o foarte mare măsură, a reușit.

⁸ Am în vedere articolul *Clandestine Reading in Communist Romania: A Few Considerations*, apărut în *Transylvania Review*, vol. XIX, no. 2, Summer 2010.

⁹ În legătură cu caracterul funciarmente subversiv al lecturii adevărate, Alberto Manguel făcea următorul comentariu: „Orice lectură adevărată este subversivă, împotriva curentului, după cum Alice,

În altă ordine de idei, aceste anchete ne ajută să realizăm o radiografie a peisajului dominat de confuzie caracteristic pentru România anilor '70¹⁰ și, deopotrivă să reconsiderăm, prin acest filtru, mutațiile (fie și infimezimale), produse la nivelul mentalului colectiv.

BIBLIOGRAFIE

- Alexandru, Ovidiu, *O lume poetică*, în *România literară*, nr. 36/1970.
 Alexandru, Ovidiu, *Fascinația literaturii*, în *România literară*, nr. 38/1970.
 Barcani, Romulus, *Cartea și timpul*, în *România literară*, nr. 9/1971.
 Berelowitch, A., 1990, « Des romans contre les tabous de l'histoire », în A. Brossat et al. (eds.) 1990: 430-443.
 Bot, I., A. Tudurachi (eds.), 2008, *Identité nationale: réalité, histoire, littérature*, București, Institutul Cultural Român.
 Brossat, A., S. Combe, J. Y. Potel, J. M. Szurek (eds.), 1990, *A l'Est la mémoire retrouvée*, Paris, Editions la Découverte.
 Călinescu, M., I. Vianu, 2005, *Amintiri în dialog. Memorii*, ed. a III-a, Iași, Polirom.
 Cordoș, S., 2010, "Clandestine Reading in Communist Romania: A Few Considerations", în *Transylvania Review*, vol. XIX, pp. 65-78.
 Cernat, P., 2008, „Dezghetușul, potopul și îndiguirea – un dosar al inundațiilor din mai 1970”, în *Explorări III*, 2008, pp. 141-162.
 Cernat, P., A. Mitchievici, I. Stanomir, 2008, *Explorări în comunismul românesc*, III, Iași, Polirom [*Explorări III*].
 Dobrenko, E., 1997, *Making of the State Reader. Social and Aesthetic Contexts of the Reception of Soviet Literature*, Stanford, California, Stanford University Press.
 Ilie, R., A. Bodiu, A. Lăcătuș (eds.), 2011, *Literature in Totalitarian Regimes. Confrontation, Autonomy, Survival*, Brașov, Editura Universității Transilvania.
 Jianu, N., „Câte ceva despre « complexul dogmatic »”, în *România literară*, nr. 5/ 1971.
 Lovell, S., 2000, *The Russian Reading Revolution. Print Culture in the Soviet and Post-Soviet Eras*, Macmillan Press LTD.
 Macrea-Toma, I., 2008, « La mise en valeur de l'héritage national et le peuple des statues : enjeux identitaires à l'époque de libéralisation », în I. Bot, A. Tudurachi (eds.) 2008: 148-174.
 Macrea-Toma, I., 2009, *Privileghiul. Instituții literare în comunismul românesc*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință.
 Manguel, A., 2011, *Nouvel éloge de la folie*, Actes Sud/ Leméac.

cititoare rezonabilă, are ocazia să constate în țara de dincolo de oglindă, o țară a falsificatorilor de sensuri, unde Ducesa afirmă că muștarul este un mineral, iar pisica de Cheshire toarce, numind asta « mârâit » [...]. Ca să-i învețe minte [...], un cititor nu trebuie să facă altceva decât să deschidă cărțile.” (A. Manguel 2011: 29-30, trad. n., C.P.)

¹⁰ O imagine plauzibilă a acestui peisaj schițează Paul Cernat (2008: 141-162): „Pe ansamblu, anul 1970 – centenar al nașterii lui V. I. Lenin... – apare ca un an ambiguu, de trecere, în care «vârful» destinderii [...] din România poststalinistă este însoțit de semne alarmante ale unui nou îngheț: liberalizări timide cum ar fi premiera filmului *Reconstituirea* în regia lui Lucian Pintilie [...] sau apariția primului volum postbelic al lui Constantin Noica (*Rostirea filozofică românească*) au drept revers înființarea Academiei de Științe Sociale și Politice « Ștefan Gheorghiu »...” (pp. 149-150).

- Nedelcovici, B., „Noi aprindem în fiecare seară luminile acestui oraș”, în *România literară*, nr. 34/1970.
- Pavel, Th., 2011, “Culture and Control. The Legitimacy of Literature and of the Communist Regime in Romania (1948-1960)”, în R. Ilie, A. Bodiu, A. Lăcătuș (eds.) 2011: 83-99.
- Selejan, A., 1994, *Literatura în totalitarism (1949-1951)*, Sibiu, Editura Thausib.
- Simion, E., „Două cuvinte despre ediții și editori”, în *România literară*, 17/ 1970.
- Ștefănescu, Ov., „Cartea în uzină II”, *România literară*, 32/ 1970.
- Todorov, Tzv., 1999, *Omul deșezădăcinat*, traducere și prefață de Ion Pop, Iași, Institutul European.
- Tudoran, D., „Cartea în uzină I”, *România literară*, 30/ 1970.